

mgr Jacek Jędryka
nauczyciel historii i wiedzy o społeczeństwie
Gimnazjum nr 9 w Częstochowie

Jasna Góra. Scenariusz wycieczki do klasztoru paulinów

Od sześciu wieków wrosnięta w naszą historię i kulturę, uwieczniana przez polskich i obcych artystów Jasna Góra, klasztor paulinów, nie przestaje przyciągać ciągle nowych pielgrzymów i miłośników sztuki. Proponuję więc zwiedzenie najważniejszego zabytku naszego miasta według poniższego scenariusza.

Wycieczka historyczna jest adresowana do uczniów klas drugich gimnazjum jako element utrwalający ich wiedzę o Jasnej Górze w okresie potopu szwedzkiego oraz o zabytkach architektury barokowej w Polsce.

1. **Bazylika** - zwiedzanie klasztoru zaczynamy od bazyliki (dochodzimy do niej przez cztery kolejne bramy: Lubomirskich, Matki Bożej Królowej Polski, Matki Bożej Bolesnej i Wałową).

Bazylikę zaczęto budować w początkach XV wieku. Po pożarze w 1690 roku dokonano jej odbudowy w latach 1692-1695 oraz 1706-1728 w formie trzynawowej bazyliki w stylu barokowym. Sklepienia nawy głównej i prezbiterium ozdobiono dekoracją stiukową o motywach roślinnych. Ołtarz główny bazyliki jasnogórskiej pochodzi z lat 1725-1728. Wykonała go wrocławska pracownia rzeźbiarsko-kamieniarska Jana Adama Karingera według projektu Jakuba Antoniego Buzziniego. Dolna kondygnacja ołtarza zawiera scenę Wniebowzięcia Madonny unoszonej przez aniołów, czego świadkami są czterej ewangeliści. W górnej kondygnacji Trójca Święta oczekuje przybycia Marii.

Medaliony w bogatej dekoracji sztukatorskiej wypełnił freskami Karol Dankwart z Nysy, przedstawiając w nawach alegorie i cuda Matki Boskiej na Jasnej Górze, a w prezbiterium alegorie i emblematy związane z drzewem Krzyża. Przemalowane w 1914 roku zatraciły one jednak pierwotne cechy malarskie. Ściany bazyliki zostały w roku 1728 częściowo wyzłocone, a w latach 1760-62 zamarmoryzowane dzięki fundacji podskarbiego Siedlnickiego. W tym czasie powstała stiukowa ambona, nowe ołtarze i ławki, które wykonał brat stolarz Antoni Rotter.

Spośród kaplic ocalała w pożarze kopia kaplica grobowa rodziny Denhoffów, o pięknym sklepieniu zdobionym bogato sztukateriami, wzniesiona w latach 1644-1676. Jest wzorowana na Kaplicy Zygmuntońskiej na Wawelu. Wnętrze jej ma zaś charakter i wystrój barokowy, ściany pokryte są czarnym marmurem dębnickim.

2. **Kaplica Matki Bożej Jasnogórskiej** - z bazyliki przechodzimy do kaplicy Matki Bożej Jasnogórskiej, której zwiedzanie zaczynamy od dzieła, wokół którego, jak

otoczka, powstały wszystkie inne: architektura, rzeźba, malarstwo i rzemiosło artystyczne. Dziełem tym jest obraz o wymiarach 121,8 x 81,3 cm, znany na całym świecie jako „Czarna Madonna” z Częstochowy.

Pierwowzorem obrazu była bizantyjska ikona wzorowana na tej, którą czczono w kościele znajdującym się w Konstantynopolu. Kiedy powstał wizerunek Madonny Częstochowskiej, trudno powiedzieć. Według najnowszych badań mógł on zostać namalowany w XIII ewentualnie w początkach XIV wieku. Wcześniejszego datowania nie można zdecydowanie odrzucić, choć wydaje się ono mało realne. Obraz znalazł się na Jasnej Górze najprawdopodobniej w dniu 31 sierpnia 1384 roku, przywieziony przez Władysława Opolczyka. Jednak dla ciągłości jubileuszowych obchodów przyjmuje się rok 1382 za datę przybycia paulinów i wizerunku Matki Bożej do klasztoru.

W 1430 roku obraz został zniszczony przez rabusiów, wskutek czego trzeba było dokonać jego odnowienia. Zrobiono to w Krakowie w latach 1430-1434 na polecenie króla Władysława Jagiełły. Po dopasowaniu i wyrównaniu połamanych desek podobrazia naklejono na nie drobno tkane i łątane grubszymi łątkami płótno i położono zaprawę kredową grubości 2 do 3 mm. Dopiero na tak przygotowanym gruncie artyści namalowali możliwie najwierniejszą kopię Madonny i Dzieciątka, choć nie ustrzegli się pewnych nieścisłości w stosunku do oryginału, np. pierwotny rozstaw oczu był bliższy niż na kopii (wykazał to konserwator Wojciech Kurpik, dokonując rentgenogramu obrazu). Ponieważ w ciągu trzech lat, jakie oddzieliły odnowienie obrazu od jego zniszczenia, zakonnicy i wierni przyzwyczaili się do blizn na obliczu Madonny, malarze wykonali je, kładąc cynobrowe kreski na prawy policzek Matki Boskiej. Tak więc powstał najbardziej symptomatyczny dla kultury polskiej obraz sakralny: bizantyjski, wschodni w treści i zachodnioeuropejski w formie. Jest on największym skarbem Jasnej Góry nie tylko z kultowego, ale i artystycznego punktu widzenia, nie mówiąc już o nieporównywalnej wartości historycznej.

Obraz przechowuje się w kaplicy, której pierwotne rozmiary ograniczały się do jej obecnego prezbiterium, pochodzącego z I połowy XV wieku. Ta pierwotna kaplica miała już poza kratą dwa boczne ołtarze, a w głównym obok cudownego obrazu znajdowały się także wizerunki czczonych w Polsce dwóch świętych dziewic - Katarzyny i Barbary. Znajdowały się one na solidnej szafie relikwiarzowej, stanowiącej ochronę wizerunku Matki Bożej (całość o. Jan Golonka zaproponował nazwać „Ołtarz - szafa relikwiarzowa”). Pierwotna polichromia kaplicy pochodzi z końca XV stulecia. Fundatorami rozbudowy świątyni w tzw. stylu lubelskim (typowym dla budownictwa polskiego z przełomu manieryzmu i baroku) byli w latach 1641-1644 Maciej Łubieński - biskup włocławski i pomorski, późniejszy prymas oraz jego brat Stanisław Łubieński - biskup płocki. Dobudowano wtedy do pierwotnej kaplicy trzy nawy przewyższające ją rozmiarem oraz obszerny przedsionek z kruzgankami. Gotycka kaplica stała się prezbiterium oddzielonym od nowych naw barokową, wykwinną w rysunku żelazną kratą wyrobu gdańskiego, łączącą w sobie elementy późnego renesansu i manieryzmu. Jej fundatorem był w 1644 roku Maciej Łubieński. Wnętrza otrzymały późnorenesansowe dekoracje rozczłonkowane przy pomocy

pilastrów, sklepienia pokryto geometrycznymi sztukateriami, które zresztą przekroczyły granice prezbiterium i zakryły gotyckie żebra i pierwotne malarstwo freskowe. Cztery boczne ołtarze i trzy portale z czarnego dębnickiego marmuru dopełniły wystroju. Wzbogaciła go dekoracja malowana al fresco w polach wyznaczonych przez sztukaterie na sklepieniu oraz obrazy sztalugowe. Wyróżnia się rozmiarami wiszący nad łukiem tęczowym obraz namalowany tuż po odparciu oblężenia szwedzkiego z roku 1655, a przedstawiający to ważne w dziejach klasztoru wydarzenie. Główny ołtarz mieszczący cudowny obraz ufundował Jerzy Ossoliński w latach 1643-1650. Kosztował on fundatora 100 tys. złotych, czyli więcej, niż wyniósł koszt rozbudowy całej kaplicy. Retabulum ukończono i poświęcono 8 września 1650 roku. Ołtarz zalicza się do najwybitniejszych dzieł wczesnego baroku w Polsce. Jego drewniana struktura pokryta jest hebanem, z którego wytworną czernią kontrastują wyjątkowo piękne ozdoby ze srebra. Są one dziełem Jana Christiana Bierpfaffa (warszawskiego złotnika królewskiego) oraz złotników augsburskich (Hansa Andreasa Antoniego, Hansa Jakoba I Baira oraz Hansa Jakoba II Baira) i gdańskich (Hansa Paula Junego, Hermana Gronaua lub Hansa III Gronaua). Białoczarne posadzki z marmuru kontrastowały z kolorytem ścian pokrytych złożonymi skórami, z daru nuncjusza Bolognetiego, a później renesansowymi, kosztownymi aksamitami genueńskimi z XVI wieku, podarowanymi Jasnej Górze przez królewicza Konstantego Sobieskiego w 1719 roku. Jego ojciec, Jan Sobieski, ofiarował jedną z kosztownych srebrnych lamp. Ponad ołtarzem rozpinano wówczas baldachimy z drogich tkanin. W 1689 roku rozpoczęto barokizowanie dekoracji kaplicy. Zastąpiono renesansowe sztukaterie w nawie głównej sztukateriami o charakterze barokowym: figuralnymi w postaci aniołów i roślinnymi, obejmującymi medaliony, gdzie namalowane zostały popiersia apostołów i patronów Polski oraz emblematy maryjne. W I połowie XVIII wieku projektowano kolejną modernizację zgodnie ze zmiennym gustem epoki. Ograniczono się jednak do wprowadzenia na sklepieniu nad emporami sztukaterii o delikatnych formach właściwych dla stylu regencji.

W latach dwudziestych XX wieku dziedziniec i krużganki przed kaplicą architekt A. Szyszko-Bohusz przebudował w rozległy przedsionek. Zaraz po ostatniej wojnie usunięto w prezbiterium sztukaterie z XVII wieku, odsłaniając gotyckie żebra i freski. Ostatnią innowacją było umieszczenie na ścianach delikatnych sieci metalowych, rozpiętych na ramach. Rozwieszono na nich liczne wota składane przez pielgrzymów.

3. **Wieża** - po wyjściu z kaplicy Matki Bożej Jasnogórskiej wchodzimy na wieżę o wysokości 105,3 m, która łączy w sobie styl późnorenansowy i barokowy. Wzniesiono ją najprawdopodobniej w latach 1617-1620 w miejscu średniowiecznej studni. Do końca XVII wieku 3-krotnie się paliła (w latach 1622, 1654, 1690) i za każdym razem odbudowywano ją w nieco innej, bogatszej formie. Po pożarze w roku 1690 budowniczy zamku krakowskiego Piotr Beber dał jej wielopiętrowe, zwężające się zwieńczenie, obite w górnej partii blachą. Po kolejnym pożarze w roku 1900 zrekonstruowano ją w tym samym kształcie

w latach 1901-1905. Na narożach galerii umieszczono figury świętych, na zwieńczeniu - posągi doktorów Kościoła.

4. **Arsenał** - po zejściu z wieży przechodzimy do arsenału (czyli dawnej zbrojowni), który został wzniesiony w latach 1660-1680. Obecnie przedstawia on historię fortecy jasnogórskiej poprzez ukazanie broni, części uzbrojenia, orderów, wotów militarnych i żołnierskich. Znaczną ich część stanowią trofea wojenne ofiarowane klasztorowi przez Jana III Sobieskiego po zwycięstwie wiedeńskim w 1683 roku.
5. **Muzeum 600-lecia Jasnej Góry** - po wyjściu z arsenału przechodzimy do Muzeum 600-lecia, które zostało otwarte 3 lipca 1982 roku na pamiątkę 600-lecia fundacji klasztoru. Mieści się ono w budynku dawnej drukarni wybudowanej w latach 1713-1714. Ekspozycja dzieł malarstwa, sukienek na obraz, blach herbowych, portretów trumiennych, aktów fundacyjnych klasztoru, starodruków jasnogórskich, instrumentów muzycznych kapeli klasztornej, wotów wiernych oraz darów papieży spełnia trzy zasadnicze zadania:
  - a) prezentuje trwającą ponad 600 lat obecność cudownego obrazu Matki Bożej,
  - b) obrazuje ponad sześć wieków obecności paulinów w Polsce i na Jasnej Górze,
  - c) pokazuje kulturotwórczą działalność paulinów jasnogórskich.
6. **Wały i skarbiec** - po wyjściu z Muzeum 600-lecia wchodzimy na wały twierdzy jasnogórskiej i przechodzimy po nich wokół klasztoru, dochodząc do skarbcza. Ufortyfikowanie Jasna Góra zawdzięcza królowi Zygmuntowi III Wazie. To on zachęcił paulinów do tego przedsięwzięcia. Budowie twierdzy, która trwała w latach 1620-1648 patronowali królowie Zygmunt III Waza a następnie Władysław IV. Głównym autorem planu budowy był Andrzej dell Aqua - włoski inżynier i fortyfikator. Twierdza swój chrzest bojowy przeszła w czasie potopu, kiedy to wojska szwedzkie bezskutecznie oblegały klasztor od 18 listopada do 26 grudnia 1655 roku. Dalsze umocnienia budowano po ustąpieniu Szwedów aż do połowy XVIII wieku. Po zakończeniu prac twierdza miała kształt kwadratu z wystającymi po rogach bastionami: Potockich, Szaniawskich, Morsztynów i Lubomirskich.

Po ich zwiedzeniu wchodzimy do skarbcza, który już w II połowie XVII wieku stał się muzeum artystycznym wyrobów złotniczych, jubilerskich, tkackich i płatnerskich. Obecnie reprezentuje on bogate zbiory złotnictwa i tkanin, z których najwcześniejsze i najcenniejsze pochodzą z XV wieku.

Po wyjściu ze skarbcza dochodzimy do pomnika przeora i obrońcy Jasnej Góry o. Augustyna Kordeckiego. Monument ten wykonał Henryk Stattler w 1859 roku. Po obejrzeniu pomnika schodzimy z wałów kończąc zwiedzanie klasztoru - jednego z najcenniejszych zabytków barokowych w Polsce. Styl ten bowiem określił większość przedsięwzięć artystycznych, składających się na jedyny w swoim rodzaju kompleks dzieł sztuki, jakim jest Jasna Góra.

Bibliografia:

Bania Z., Kobielus S., Jasna Góra, Warszawa 1982.

Golonka J., Dekoracja malarska kaplicy jasnogórskiej, „Jasna Góra”, 1989, nr 2, 3.

Golonka J., Ołtarz Jasnogórskiej Bogurodzicy. Treści ideowe oraz artystyczne kaplicy i retabulum, Częstochowa 1996.

Golonka J., Żmudziński J., Muzeum 600-lecia Jasnej Góry. Przewodnik, Częstochowa 1994.

Golonka J., Żmudziński J., Wieża Jasnej Góry i jasnogórskie dzwony i dzwonnice, Częstochowa 1997.

Jasnogórski Ołtarz Królowej Polski, pod red. J. Golonki, Częstochowa 1991.

Jasnogórski Ołtarz Ojczyzny, pod red. J. Golonki, Częstochowa 1991.

Pasierb J. S., Samek J., Skarby Jasnej Góry, Warszawa 1980.

Rozanow Z., Smulikowska E., Skarby kultury na Jasnej Górze, Warszawa 1979.

Samek J., Zbudniewek J., Klejnoty Jasnej Góry, Warszawa 1983 .

Tatarkiewicz W., Architektura Jasnej Góry w XVII i XVIII wieku, (w:) O sztuce polskiej XVII i XVIII wieku. Architektura. Rzeźba, Warszawa 1966.

Tomziński J., Przewodnik po Jasnej Górze, Częstochowa b. r. w.